

Mesto in njegove osebnosti

KATJA PAHOR, MIHA KOSOVEL

Ko skuša Marco Polo v *Nevidnih mestih* Kublaj kanu opisati Zairo, pravi, da bi lahko začel z natančnim popisovanjem vsakega gradnika mesta, a mu s tem ne bi povedal ničesar. Kajti niso ti sestavine mesta, marveč odnosi med merami njegovega prostora in dogodki iz njegove preteklosti. Gorica, Gorizia, Gurize, Görz, villae que Sclavorum lingua vocatur Goriza, kot jo opiše listina Otona III. iz leta 1001, nam ne bo prav nič bolj razumljiva, če se pozanimamo o številu tlakovcev, ki vodijo po Raštelu do Travnika ali o vrsti kamna iz katerega je zgrajena glavna pošta (nabrežinskega, tako kot parlament na Dunaju).

Tudi o prekleti Gorici, ki so jo Goriški grofje zapustili Habsburgom, nam več povedo z burjo prinešeni okruški spominov: *število nog, ki so prvič stopile na tlakovce Placute, ko so italijanske čete vkorakale v Gorico; točke, kjer so se prekrizale poti velikih jezikoslovcev Ascolija in Škrabca, če se sploh kdaj so; razdalja, ki jo je z Janezovo glavo v rokah prehodila Tina do oltarja jezuitske cerkve; ure, ki sta jih v isti učilnici Staatsgymnasiuma prebila komunist Srebrenič in fašist Peternel; litri vina, ki so jih od podelitve trških pravic Gorici do podpisa Pariške mirovne pogodbe tu prodali briški kmetje; mesto, na katerem je stal slavni astronom Halley, medtem ko je nadzoroval gradnjo južne bastilje goriškega gradu; barva listov papirja, ki jih je popisal nadškof Balant in vonj voska, ki se je razlegal po njegovi pisarni v 1. nadstropju palače Cobenzl Codelli, ko jih je zapečatil; Trubarjev razgled in njegove misli ob pogledu na goriško nebo na dan, ko je v nemškem, slovenskem in laškem jeziku pridigal z okna Eckove hiše.*

Mesta ne govorijo o preteklosti. O preteklosti govorimo ljudje. In pri tem početju nas večkrat zanese ... v sentimentalnost, čudno nostalgijo ali le preveč nazaj v čas. *Vaja: omejimo se na časovno obdobje v življenju nekega mesta in ga poskušajmo razložiti prek razmerij med stavbami in šestimi izjemnimi posamezniki.* Mesto: Gorica. Čas: začetek 20. stoletja.

Carlo, Enrico in Nino: hiša Morpurgo in Werdenberško semenišče

V roke vzamemo roman *Drugo morje* Tržačana Claudia Magrisa. Stran 13: »Enrico je nenavadno nadarjen za jezike, govori in piše grško in latinsko tako kot nemško ali v narečju. Na ladji, ki ga pelje v Argentino, se po malem uči španščine in ta mu hitro postaja domača. Ravnatelj Staatsgymnasiuma, profesor Federico Simzig ga šteje za pravega Goričana; pravi Goričan pa naj bi po njegovem mo-

ral znati italijansko, nemško, slovensko, furlansko in beneško-tržaško, da bi živel sproščeno in naravno v svojem okolju. Pravzaprav zna precej dobro tudi slovensko, naučil se je kot otrok, ko se je igral na rubijskih ulicah. Ko se je kot gimnazijec hodil s sošolci kopat v Sočo in videl, da Carlo in Nino ne razumeta, kaj njegov sošolec Stane Jarc v smehu in med škropljenjem z vodo govori Josipu Peternele, je premišljeval, koliko živih in bližnjih stvari je nerazločljivih in neslišanih.« Zadnja misel odzvanja v glavi junaka romana, Enrica Mreuleta, najtesnejšega prijatelja filozofa Carla Michelstaedterja. Drugi prijatelj, ki ga zapis prav tako omenja, je Nino Paternolli. Vsi trije dijaki državne gimnazije in veliki ljubitelji starogrštva, so se vsakodnevno družili na podstrešju hiše Morpurgo, ki še danes stoji na glavnem trgu, v jeziku Slovanov poimenovanem Travnik. (V tej hiši je več let delovala *Premiata Tipografia Paternolli*, edina tiskarna v mestu do leta 1849.) V zgodbi treh prijateljev se večkrat pojavlja še ena stavba, katere fasada je pobarvana v *marijaterezijarumeno* in je nekoč služila za jezuitsko semenišče, za časa življenja naših likov pa je na označbi pisalo *K. K. Staatsgymnasium*. Državna gimnazija v avstro-ogrski Gorici ne bi bila državna gimnazija v avstro-ogrski Gorici, če se na njenih hodnikih in v učilnicah ne bi srečevali (in hkrati ločevali) dijaki različnih narodnosti. Materni jezik več kot polovice: slovenščina. Preostalih v zibko položena: italijanska in nemška beseda. Profesorji: 1/3 Slovencev, 1/3 Italijanov in Furlanov, 1/3 Nemcev. Sošolci se združujejo po narodni pripadnosti. Razredne fotografije opravljajo ločeno. Vzdušje v razredih je nekakšna Gorica v malem: napetosti in spori (ki večkrat prerastejo v pretep), prijateljstva in solidarnost (ki vsaj enkrat preraste v zgodovinski dogodek).

Profesor dr. Durst, nemški nacionalist, si je v razredu večkrat privoščil italijanske in slovenske dijake. V svojem početju je bil tako neumoren, da je dijakom prekipelo. Dvignili so se in družno organizirali protest. Pisal se je 24. oktober 1904, ko je *Herr Professor Herr Dr. Durst* prvo šolsko uro odprl vrata učilnice, da bi, tako kot vsak dan, odpredaval snov in razdelil nekaj ironičnih opazk o manjvrednejših narodih. Pričakale so ga prazne klopi. Dijaki so jih zamenjali za klopce v mestnem parku nekaj metrov stran. V tem trenutku so ravno pisali spomenico, ki jo bodo naslednjo šolsko uro, ko se bodo vrnili k pouku, predali ravnatelju Simzigu. Protesta so se udeležili tudi Carlo, Enrico in Nino. O protestu se je razpravljalo v deželnem zboru. O protestu so se izrekle vse pomembne goriške osebnosti. O protestu so pisali vsi časopisi. Protest je us-

pel. Gimnazija je razrešila dr. Rudolfa Dursta. Dr. Rudolf Durst je bil primoran zapustiti Gorico.

Carlo, Enrico in Nino Gorice ne bodo zapustili še vsaj nekaj časa. Na podstrešju hiše Morpurgo bodo še naprej brali Ibsena in študirali Schopenhauerja. Leto 1909. Študenta filozofije Carla Michelstaedterja doseže vest o samomoru deset let starejšega brata Gina. Enrico Mreule staršem sporoči novico o odhodu v Grčijo. Preden se vkrca na ladjo za Argentino, se poslovijo od dragega prijatelja in mu na njegovo vztrajno zahtevo preda predmet. Leto 1910. Nino Paternolli in Emilio Michelstaedter hitita s prepisovanjem Carlove diplome, ki bo kasneje postala kultno delo *Prepričanje in retorika*. Delo bo zaključeno 17. oktobra, ko Emma Michelstaedter Coen Luzzato praznuje 56. rojstni dan. Dan prej se njen sin ne more ukvarjati z diplomom, ker je zaposlen z oljem in platnom. Materi naslika oblake, skozi katere pronica žarek svetlobe. *E sotto avverso ciel - luce più chiara*, pripiše na hrbtno stran. Emma Michelstaedter se ne more znebiti groznega občutka. Danes je njen praznik in počuti se zapostavljeno. Okoli poldneva se odpravi na sprehod do goriškega gradu. Carlo Michelstaedter odslovi bratranca Emilia in ostane sam z revolverjem, ki ga je leto prej zaplenil prijatelju. (*Nočem, da bi storil kaj nepremišljenega.*) Ob dveh popoldan na goriškem Travniku odjekne strel. Giovanni Papini štiri tedne kasneje za firenški časopis *Il Resto del Carlino* o dogodku napiše članek z naslovom *Un suicidio metafisico*.

Francišek Borgia: palača Cobenzl Codelli

»Nobenemu ne bom delal krivice in ne bom pristran v kakršnemkoli oziru; vsi ste moji otroci, moje ovčice, brez razlike glede na položaj, narodnost ali stranko.« Beremo prvi pastirski list, ki ga je goriški nadškof Francišek Borgia Sedej 21. junija 1906 naslovil na svoje vernike. V življenjski zgodbi *človeka iz Cerknega*, ki si je deseti po vrsti v Gorici nadel palij, ne bomo našli dokaza proti trditvi, da si je vseskozi prizadeval (in tudi uspel) živeti v skladu z zgoraj napisanimi besedami. Četudi, ali bolje, *čeravno* ga bo ta lastnost pahnila v nemilost. Zapišimo: Francišek Borgia Sedej je kot goriški nadškof služboval od leta *Gospodovega* 1906 do leta 1931 in se je v zgodovino Goriške in Gradiške zapisal kot eden najbolj pogumnih mož, ki so kadarkoli zasedli ta stol. Nadškofov (deset let starejši) najboljši prijatelj, Simon Gregorčič, je ob njegovem ustoličenju spesnil naslednje verze: *Mož pravi vedno v časti bo povsodi, /ne stol možu, mož stolu da sijaj. /In mož ti boš/na svojem mestu pravi mož!*

Devet mesecev kasneje *goriški slavček* zadnjič zajame zrak, njegov prijatelj Franc pa bo še četrto stoletja med vsakim govorom dihal v mirnem ritmu in hiperventiliral takrat, ko bo pred gospodarji in krivico branil malega človeka. (*Tudi delavcu je treba dati lastno hišico in lastno zemljičo.*)

Leto 1915. Po slovenskem ozemlju goriške nadškofije se razvije bojna črta. V

Gorici padejo prve civilne žrtve. Ljudstvo zajame panika. Z vrha pride ukaz za evakuacijo. Ljudstvo zajame še večja panika. Čez noč zapustiti svoje domovanje in se odpraviti v neznano? Nesprejemljivo. Ljudstvo se upre. Z vrha pride še en ukaz. Ljudstvo se še enkrat upre. Pride tretji in brezpogojni ukaz. *Ljudi vkrcajo na vlake, od tod pa v begunstvo. Skozi kraje in mesta grejo povorke beguncev: zdravi hodijo peš, bolniki in otroci se peljejo na vozovih. Po pričevanju dr. Jegliča je 25. septembra v Ljubljani okoli 17.000 beguncev, ki bodo morali najprej v barake v Lipnici, ali se branijo. Goriškim beguncem se hudo godi, veliko otrok je pomrlo. Del beguncev preusmerijo na Češko, del pa v Avstrijo. V begunskem taborišču Gmünd so pogoji neznosni. Ljudstvo se upre. Oblast nadenj pošlje vojake s strojnimi. Da se naredi red, saj veste. Ko do nadškofa pridejo novice o goriških beguncih, ne more ostati miren. Piše prošnje, priporočila, spomenice in proteste na pristojna ministrstva na Dunaju. Begunci po njegovem posredovanju živijo v bolj dostojnih pogojih, poskrbi, da redno dobivajo najnujnejše življenjske potrebščine. A dobrota je sirota, saj veste. V begunstvo bo moral tudi naš nadškof. Na vrt palače Cobenzl Codelli je padlo že okoli sto granat, a zgoditi se bo moralo nekaj, kar bo Frančiška prisililo v razmišljanje o *neločljivosti stvari*. Medtem, ko se sprehaja po nadškofijem vrtu in moli brevir, v deblo drevesa na njegovi desni prileti projektil.*

Leto 1918. Nadškof se vrne v opustošeno Gorico. Majniške deklaracije ni podpisal. (*Zaveden Slovenec že, a služim tudi drugim narodnostim.*) V zdaj italijanski Gorici je Borgia Sedej pri svojem delu naletel na številne ovire. *A prava kalvarija bo prišla štiri leta kasneje, ko v Italiji pridejo na oblast fašisti. Začelo se je z velikimi obljubami. Italijanska vojska je izdala knjižico, v kateri novim podanikom, Slovincem in Hrvatom, črno na belem obljublja svobodo in vročo ljubezen, da bo njihova katoliška vera spoštovana, saj je to vera vse Italije ... ne na bodežih, ne na bajonetih, ne na ječah, ne na vislicah ne bo počivala italijanska država. Svojo moč bo poskušala izkazovati s poitalijančevanjem, dodajmo.*

Leto 1930. Apostolski delegat Passeto prispe v Gorico. Po dolgotrajnem trudu, ustrahovanju in onemogočanju bogoslužja v slovenskem jeziku fašistični Rim uspe v svoji nameri. Nadškof Francišek Borgia Sedej, zadnji Slovenec na čelu goriške nadškofije, odstopi nekega marčevskega dne leta 1931. Pred tem se v italijanščini obrne svojim prijateljem: »Nessuno sarà successore che non sappia lo sloveno a perfezione, in nome del Santo Padre Le garantisco che il successore sarà un uomo giusto.« *Pravi mož.*

Eugenio: postaja Transalpina

Leto 1809. Johann Cristoph Ritter se iz Frankfurta ob Majni (vmes se pomudi še v Londonu) preseli v avstro-ogrski Trst in ustanovi tovarno solitra. Leto 1813. Johann Cristoph v Trstu ustanovi rafinerijo pesnega sladkorja. Leto 1819. Johann Cristoph Ritter rafinerijo pesnega sladkorja preseli v avstro-ogrsko Gorico. Vpisan v *Zlato knjigo* Gorice (1825), povišan v plemiča de Zahony (1830), zapisan med ustanovnimi partnerji zavarovalnice *Generali* (1831), pokopan (1838).

Leto 1846. Giulio Ettore Ritter de Zahony začne v Stražišču postavljati tkalnico in predilnico. Leto 1850. Giulio Ettore Ritter de Zahony postane prvi predsednik goriške trgovsko-obrtne zbornice. Leto 1866. Giulio Ettore Ritter de Zahony postane baron Giulio Ettore Ritter de Zahony. Na tem mestu ne bomo omenjali vseh njegovih dosežkov s področja kulture, izobraževanja in gospodarstva. Omenimo le, da je bil eden izmed najzaslužnejših, če ne najbolj zaslužen za to, da so v Gorici postavili južno železniško postajo *Südbanhof Görz/Gorizia, detta La Meridionale* na progi Trst-Videm. Leto 1885. Baron Eugenio Ritter de Zahony postane predsednik goriške trgovsko-obrtne zbornice. Leto 1903. Baron Eugenio Ritter de Zahony odstopi z mesta predsednika goriške trgovsko-obrtne zbornice. Na tem mestu ne bomo omenjali vseh njegovih dosežkov s področja kulture, izobraževanja in gospodarstva. Omenimo le, da je bil eden izmed najzaslužnejših, če ne najbolj zaslužen za to, da so v Gorici postavili severno železniško postajo *Görz Staatsbahnhoff, detta La Transalpina* na progi Trst-Dunaj.

Leto 1906. Otvoritev Bohinjske proge in nove goriške železniške postaje. Med prisotnimi je tudi prestolonaslednik Franc Ferdinand. Ni znano, če se je slovesnosti udeležil tudi baron Eugenio Ritter de Zahony.

Johann, Giulio Ettore in Eugenio niso bili arhitekti. Niso bili urbanisti. Niso bili ne politiki ne uradniki ne socialni delavci. Bili so podjetniki. Industrialci. In vendar so provincialno in ruralno Gorico modernizirali oni, jo nekajkrat povečali in jo tako iz srednjega veka pripeljali v *belle époque*. Kjer so bili njihovi obrati, so zgradili delavska naselja, šole in drugo oskrbo – samozadostna mesta v mestu. Pot do severne železnice pa je razprla prostor za vile, kjer se je gospoda lahko v miru nadihala blagodejnega zraka *avstrijske Nice*.

Maks: Trgovski dom

Triinpetdesetletni arhitekt univ. prof. ing. Maks Fabiani se ustali v sedaj že italijanski Gorici. Piše se leto 1918. Čez dve leti bodo fašisti požgali osrednjo stavbo slovenske narodne skupnosti v Trstu, Fabianijev Narodni dom. Šest let in šest mesecev po požigu se bodo fašisti lotili osrednje stavbe slovenske narodne skupnosti v Gorici, Fabianijevega Trgovskega doma. Stavba je prenesla mnoge menjave lastnikov in oblastnikov in stoji še danes. Njen avtor bo prenesel mnoge menjave oblastnikov. O njem se piše še danes. Od njegove smrti je minilo triinpetdeset let.

*Družina Ritter je po prvi svetovni vojni, tako kot večina njenih nemških sorojakov, primorana zapustiti Gorico. Družina Michelstaedter je med drugo svetovno vojno, tako kot večina njenih judovskih sorojakov, izgubila v ognjenih zubljih Auschwitzta. *

V tekstu so uporabljeni citati iz del: Nevidna mesta (Italo Calvino; prevod: Srečko Fišer), Drugo morje (Claudio Magris; prevod: Veronika Simoniti) in Dr. Frančišek Borgia Sedej (Josip Sedej).

6 let revije RAZPOTJA

1800

IZVODOV

910

NAROČNIKOV

20

ŠTEVILK

200

SODELAVCEV